

RÁCZ KATALIN

„MI ITT A FÖLDHÖZ VAGYUNK KÖTVE...” AGRÁRGAZDASÁGI FOLYAMATOK A FEHÉRGYARMATI TÉRSÉGBEN

Bevezetés

A tanulmány a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, Ukrajnával, Romániával határos, félszáz településből álló Fehérgyarmati járás agrárviszonyainak bemutatására vállalkozik.¹ Az itt élők megélhetésében hagyományosan meghatározó szerepet játszik a mezőgazdaság, aligha akad olyan térségi szereplő, aki ne tudná személyes történetét földművelő ősökkel vagy szűkebb-tágabb rokonsága által folytatott gazdálkodási tapasztalatokkal színeztetni. Mind a gazdálkodókkal folytatott személyes beszélgetések, mind az elérhető statisztikai adatok a Fehérgyarmati térség agrárgazdaságának erőteljes rétegzettségét, az ágazathoz kötődés sokrétűségét mutatják.²

Az ország más vidékeihez hasonlóan a Szatmári térségben is mutatkozik a birtokkoncentráció, amely ugyanakkor nem eredményezte ipari méretű nagygazdaságok létrejöttét. Birtokmérete alapján a vidék legjelentősebb agrárvállalkozása egy közel 2500 hektáros tééesz utódszervezet, amely 70 fős alkalmazotti létszámával a járás egyik legnagyobb agrárfoglalkoztatója. A következő léptéket a 200–300 hektáros középüzemek jelentik, amelyek zömmel szántóföldi növénytermesztéssel foglalkoznak, de akadnak körükben tevékenységüket gyümölcsstermesztéssel, juh- és szarvasmarhatartással diverzifikáló vegyes gazdaságok is. Működésüket főként szezonálisan jelentkező munkaerő-szükséglet, magas gépesítettségi színvonal, erőteljes beruházási orientáció jellemzi, de nem elhanyagolható a kisebb üzemekre kiterjedő termeléskoordináló szerepük sem. A gyakorta egy-egy országos jelentőségű integrátor helyi ügynökeként tevékenykedő középüzemek számára a termelészervezésben vállalt tevékenységek nemcsak ügynöki jutalékot, hanem a fölös gépi

¹ A tanulmány alapját az agrárgazdaság szereplőivel folytatott strukturált beszélgetések mellett a témakör szempontjából releváns statisztikai adatok (KSH, MVH, NAV) feldolgozása adja. A beszélgetések tartalmasságáért Juhász Pált, Kuczi Tibort, Nagy Zitát, a térségben zajló agrárfolyamatok rendszerezéséért Juhász Pált illeti köszönet.

² A statisztikai adatok elemzése a Fehérgyarmati járás egészére kiterjedt, az interjúk az agrárgazdaság szempontjából meghatározó gazdaságok székhelyét adó 10–15 településen készültek.

és raktárkapacitások hasznosítását, az esetleges földvásárlásoknál kamatoztatható bizalmi kapcsolatokat eredményeznek.

A Fehérgyarmati térség agrárgazdaságának jellegadó csoportját képezi az a közel 300 gazdaság, amely 20–50 hektáros birtokok használojaként specializációval (leggyakrabban ültetvénytelepítéssel, biogazdálkodással), termékfeldolgozással (pálinkafőzéssel, aszalással) bővítette tevékenységét. A földvásárlás reményében tőkét felhalmozó üzemeket gyakorta versenyhátrányként érvényesülő technológiai lemaradás jellemzi. Másik alcsoportjuk a fejlesztési támogatásokkal korszerűsített gépparkjával szolgáltató tevékenységet végez, nemritkán térségen kívüli piacokon.

A Tiszaháton tömeges, mondhatni életformaszerű tevékenység a piaci igényekhez igazított kistermelés, amely az állandó munkahellyel rendelkező kiváltságosokat és a tartós foglalkoztatást a régmúlt történetei között számon tartókat egyaránt jellemzi. A kis léptékű árutermelés tömeges fennmaradását a földterület-hasznosítás árutermelő paraszti mintája, a piacokra figyelés készsége, a mezőgazdasági munkakultúrával rendelkező nagyszámú munkaerő, a zöldség-gyümölcs termelés koordinálásában szerepet vállaló, nemritkán nemzetközi piaci hálózatokhoz kapcsolódó feldolgozó üzemek, valamint a vertikális integráció irányába mozduló Termelői Értékesítő Szervezetek (TÉSZ-ek) léte együttesen magyarázza.

Noha agrárgazdasági teljesítményét tekintve csak kisebb léptékű, de növekvő jelentőségű az önkormányzati koordinációban végzett mezőgazdasági tevékenység, amely a központi jóléti programokat (szociális földprogram, közfoglalkoztatás) a maguk nyelvén értelmező, a hajdani téészek felső- és középvezetőiből verbuválódó helyi vezetés irányítása mellett kapott a Fehérgyarmati térségben az országosnál nagyobb lendületet. A lakossági piacok keresletét egyre inkább meghaladó termékvolumen és az odafigyelésnek, a szervezettségnek köszönhetően egységes minőség a helyi önkormányzatokat a térségi TÉSZ-ek, konzervüzemek számára is megbízható üzleti partnerekké teszi. A helyben megtermelt és feldolgozott termékek számára néhány településen (Túristvándi, Szatmárcseke, Panyola) felvevőpiacot jelent a turizmus, különösen akkor, ha a termelés szabályozott keretek között, az egységes piaci megjelenést, a minőséget is szem előtt tartó szereplők együttműködésén alapul. E kooperációk gesztorai gyakorta kívülről jött szereplők, akiket a helyi termékfajták, hagyományok felélesztésében rejlő üzleti lehetőségek, a kihasználatlan helyi erőforrások ösztönöztek térségi beruházásokra.

Az agrártársadalom legnépesebb csoportját a mezőgazdasági munkavállalók képezik, akiket a földhasználókhöz hasonló differenciáltság jellemez. A munkaadóikhoz gyakorta rokoni szálakkal kötődő állandó alkalmazottak szűk kasztja mellett az ágazatban tömeges a szezonmunkákra vállalkozó, a köztes időszakokban közmunkásként jövedelemhez jutók köre. Az idénymunkások összetételét romániai, ukrainai munkavállalók színesítik, akik huzamosabb ideje fennálló munkakapcsolatokra támaszkodnak. A munkaszervezés gondját a munkaerő bizalmát élvező brigádvezetők – hajdani padtársak, munkatársak, utcabeliek – viselik, tehermentesítve a munkaadókat a munkaerő szelekciójával, koordinációjával, ellenőrzésével összefüggő költségek alól.

A birtokkoncentráció és a gazdaságok számának apadása ellenére a mezőgazdaság a Fehérgyarmati térségben napjainkban is kiemelt jelentőségű ágazat. A térség agrárgaz-

daságát meghatározó folyamatokat összegezve az élők munkai-igényes ágazatok (állattenyésztés, gyümölcs) leépülése, professzionális nagyüzemekbe koncentrálódása, a kis- és középüzemek korlátozott birtokgyarapítási lehetőségekkel összefüggő specializációja emelhető ki. Birtokmérettől függetlenül jelentkező tendencia a termelők hálózatokba tömörülése, amelynek gesztorai a helyi közép- és nagygazdákból lett ügynökök, az egykori integrátorok által szervezett TЭСZ-ek, valamint a térségi gazdaságok irányított modernizációjában szerepet vállaló, „kulturális szigetnek” is tekinthető feldolgozóüzemek. Markáns folyamat a mezőgazdasági munkaerő polarizálódása, állandó alkalmazottakra és gyenge alkupozíciójú idénymunkásokra tagolódása. Az utóbbi csoport számára meghatározó jelentőségűek az önkormányzati koordinációban megvalósuló, településenként eltérő arculatú faluprogramok, amelyek, miközben bevételhez juttatják a résztvevőket, a közétkeztetésben hasznosítható alapanyagot, a térségi feldolgozóüzemek számára is meghatározó termékvolumént állítanak elő.

Szociodemográfiai sajátosságok

A Fehérgyarmati járás népességszáma a térség gazdasági teljesítőképességének visszaesésével összefüggésben évtizedek óta csökkenést mutat (Lőcsei 2002). A népességfogyás ugyan az utóbbi évtizedben veszített lendületéből, de a legutóbbi két népszámlálás közötti időszakban is másfél ezres volt a csökkenés. Az utóbbi két évtized demográfiai folyamatai alapján a Fehérgyarmati járás településeinek három markáns csoportja különíthető el. A települések zöme (32 település) népességszámvesztő, kilenc település népességszáma stagnált, további kilenc településen ugyanakkor növekedett a népességszám. A népességüket megtartó és növelő települések egyik alcsoportját a beköltöző szegényeknek, romáknak otthont adó, etnikailag is homogenizálódó kistelepülések (Botpalád, Darnó, Garbolc, Magosliget, Uszka, Zsarolyán), másik részét olyan települések képezik, amelyek közlekedéscsoporthoz tartozó adottságaiknak (Tiszabecs), a népességmegtartást elsődrendű feladatnak tekintő településpolitikának (Rozsály, Túristvándi), illetve egy-egy, az itt élőknek munkaalkalmat, megélhetési lehetőséget kínáló mezőgazdasági vállalkozás talpon maradásának (Csaholc, Botpalád) köszönhetően stabilizálták népességszámukat.

A folyamatos népességszámvesztés nem maradt következmények nélkül, erőforrás-hiányos népesség koncentrálódását eredményezte a Fehérgyarmati járás falvaiban (1. táblázat). Ezt támasztja alá az itt élők alacsony iskolai végzettsége,³ az országos átlagtól jelentősen elmaradó jövedelmek, a gyenge adóerő-képesség, az alacsony vállalkozói aktivitás, valamint a magas munkanélküliség. E tényezők a jövedelemszerzés helyi lehetőségeit, az itt élők megélhetésében hagyományosan nagy szerepet játszó mezőgazdaság teljesítőképességét, fejlődési esélyeit is meghatározzák.

³ A középfokú végzettségűek aránya a Fehérgyarmati járásban mindössze 16,9% volt 2011-ben, szemben az országos 26%-kal. A felsőfokú végzettségűek aránya az országos átlagnak éppen fele (6,4%), míg az érettségét nem adó szakmai végzettséggel rendelkezők (17,7%) kismértékben maradt el az országos átlagtól (18,9%).

1. táblázat: Erőforrás-ellátottság a Fehérgyarmati járásban

Változó	1995	2000	2005	2010	2012
Egy lakosra jutó belföldi jövedelem összege (ezer Ft)					
Fehérgyarmati járás	74,2	164,2	318,9	446,3	476,8
Magyarország	155,8	349,4	600,6	787,6	811,3
Egy adófizetőre jutó adó összege (ezer Ft)					
Fehérgyarmati járás	42,0	87,9	143,0	145,1	175,4
Magyarország	83,8	200,9	300,6	321,5	299,8
Regisztrált munkanélküliek aránya a 15–64 éves népességből (%)					
Fehérgyarmati járás	n.a.	n.a.	15,7	21,5	18,0
Magyarország	7,5	5,7	6,0	8,6	8,5
Ezer főre jutó regisztrált vállalkozások száma (db)					
Fehérgyarmati járás	48	51	59	77	77
Magyarország	100	107	119	129	128

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 1995 (KSH 1995), 2000 (KSH ÁMÖ 2000), 2005 (KSH GSZÖ 2006), 2010 (KSH ÁMÖ 2012), 2012 (KSH 2013).

Megélhetési hagyományok

A természetföldrajzi adottságokkal összefüggésben az itt élők a korábbi időszakokban főként a mezőgazdaságra – az egymásra épülő földművelésre, állattenyésztésre, gyümölcsstermesztésre – alapozták megélhetésüket. A trianoni határmegvonást megelőzően a térség agrárgazdaságát a Beregszász, Munkács, Nagyszőlős, Szatmárnémeti, Nagykároly piacaira termelő kisgazdaságok határozták meg, az itt termelt gyümölcsök (különösen az alma, szilva, dió) országszerte ismertek, keresettek voltak (Gyarmathy 1990). A múlt jelenformáló hatása ma is érzékelhető: a járás agrárgazdálkodóival folytatott beszélgetésekben igazodási pont az ősök árutermelő életformája, szorgossága, az üzleti életben való eligazodási képessége. Az emlékezet nagyvonalúságát a helytörténeti dokumentumok fejtik fel, hírt adva a térség agrármunkásságát radikalizáló mozgalmakról, az 1900-as évek elején meginduló, a földhiánnyal összefüggő tömeges kivándorlásról, valamint a térség szegényeinek gondját mezőgazdasági tevékenységet is végző közjóléti szövetkezetekkel megoldani kívánó kezdeményezésekről (Hadházy 1986, Filep 1975, Gyarmathy 1993).

A helyi agrárstruktúra kisbirtokos karaktere a trianoni határmegvonást követően is a térség alapvonása maradt, a friss termékek felvevőpiacát jelentő történelmi vonzásközpontok termelészszerző szerepét azonban a határ innenső oldalán maradó kisebb élelmiszer-fel-

dolgozók (malmok, olajsajtólók, szeszfőzdek) csak részlegesen vették át.⁴ A népesebb városok (Debrecen, Nyíregyháza) piacaitól való nagy távolság fuvarköltéssel, a több napig is eltartó szekérút az áru tönkrementelével, minőségromlással járt együtt. A kieső bevételt a napszámos bérek leszorításával, illetve a kalákahálózatok, kliens-partónus kapcsolatok kiépítésével ellensúlyozták a helyi gazdák. A piacok átrendeződése a termelési szerkezetben is változásokat generált. A térség parasztgazdaságai korszerű árugyümölcsösöket (almát, diót, szilvát) létesítettek, „mert a szilvából lehetett aszalt szilvát meg pálinkát főzni, tehát így szállítható állapotba tudták hozni a gyümölcsöt”. A telepítések nagyságrendjét mutatja, hogy 1935-ben a megye gyümölcsállományának bő harmada a Szatmár–Beregi-síkság területén helyezkedett el (Kormány 2011).⁵

A birtokstruktúrában nem hozott lényegi változást sem az 1920. évi XXXVI. tc., sem az 1924. évi VII. tc. nyomán bekövetkező földosztás (Filep 1975, Gyarmathy 1993).⁶ A helytörténetírás dokumentumai szerint az erőtlen földigénylés hátterében a nagybirtokok trianoni határmegvonással bekövetkező elcsatolása, valamint az 1919-es forradalmat követő fehérterror időszakát jellemző megtorlások álltak (László 1976). Más források szerint a parasztság földhöz jutását a törvényi keretek is korlátozták. A földjuttatásban részesített „érdemeseknek” tőkével, alapvető művelési eszközökkel, jószágállománnyal is rendelkeznie kellett, amiket a helyi kisparasztok többsége nem tudott felmutatni (Gyarmathy 1993).

A birtokszerkezetet tekintve a Fehérgyarmati járás ötven településén a harmincas évek közepén közel 13 ezer gazdálkodót tartottak nyilván, kétharmaduk (71,3%) az 5 hektár alatti birtokkategóriába tartozott, az összes mezőgazdasági hasznosítású földterület tizedének művelését biztosítva (2. táblázat). Közel ekkora földterület gazdája volt az a 11 nagybirtokos, akiket az 1935. évi agrárcenzus során 1000 hektárt meghaladó birtokterülettel írtak össze. A mezőgazdasági hasznosítású földterület legnagyobb részét (közel 40%-át) az 5–50 hektár közötti gazdaságok művelték, 14 hektáros átlagterülettel. A II. világháború előtti időszakban több tucat apróparcellás-nagybirtokos település mellett néhány, középparaszti gazdaságok túlsúlyával jellemezhető parasztfalu (Botpalád, Csaholc, Kölcse, Kömörő, Tisztaberek, Uszka, Zajta) dinamizálta a térség agrárgazdaságát. A térség parasztgazdaságait üzemmérettől függetlenül sújtotta a határt évente többször átjáró tiszai árvíz, ami rövid tenyészidejű növények (zab, köles, kukorica) termesztését eredményezte (Hadházy 1986).

⁴ A Fehérgyarmati térségben néhány kisebb élelmiszeripari üzem, malom, szeszfőzde, ecetgyár, olajsajtoló működött. Emellett a szabolcsi Demecseri Burgonyakeményítő Gyar, valamint a kisebb városokba (Kisvárdá, Nagykálló, Nyírbátor, Nyíregyháza, Vásárosnamény) települő dohánybevéltők teremtettek felvevőpiacot a térségi termelők termékei számára (Gyarmathy 1993).

⁵ A gyümölcsstermő területek növekedése hasonló lendületet csak az 1970-es években mutatott, a Szovjetunió almaidportjának bővülésével összefüggésben.

⁶ A végrehajtott földbirtokrendezés eredményeként Szatmár-Beregben földhöz 8954, házhelyhez 5–383 paraszt jutott, a föld 23 613 kh, a házhely 1307 kh volt (Gyarmathy 1993).

2. táblázat: A Fehérgyarmati járás földbirtokviszonyai 1935-ben

Földbirtokok	Birtoknagyság csoportok (kat. hold)							Összesen
	< 1	1–5	5–50	50–100	100–500	500–1000	1000 <	
Száma (db)	4353	4 811	3 322	197	148	13	11	12 855
– megoszlása (%)	33,9	37,4	25,8	1,5	1,2	0,1	0,1	100
Területe (kat. hold)	2032	11 750	45 367	13853	26 404	8477	13 730	121 613
– megoszlása (%)	1,7	9,7	37,3	11,4	21,7	7,0	11,3	100
Átlagos mérete (kat. hold)	0,5	2,4	13,7	70,3	178,4	652,1	1248,2	9,5

Forrás: KSH 1936.

A szatmári vidék agrárstruktúrájában lényegi változásokat hozott az 1945. évi földreform, megszüntetve a térség alapvonásának tartott „magas földár, hallatlanul olcsó munkaerő” szilárdnak hitt rendjét (Horváth 1967). A Fehérgyarmati járást jellemző agrártúlsúly az 1960-as években felgyorsuló iparfejlesztést követően is fennmaradt.⁷ Erre utal, hogy még a nyolcvanas évek végén is a helyben foglalkoztatottak 40 százalékát (mintegy 5208 főt) szívtá fel a mezőgazdaság, és csak negyedét a szinte kizárólag Fehérgyarmatra települt ipar, fennmaradó részét a többi ágazat. Az alacsony munkaerő-felvevő képességű helyi gazdaság szükségszerű velejárója volt a nagyobb vonzásközpontok (Budapest, Miskolc, Debrecen) irányába történő munkavállalási célú ingázás.⁸

Kollektivizálás, télesztörténetek

Az államszocializmus időszakában a térség legnagyobb mezőgazdasági foglalkoztatója az 1951-ben megalakult mátészalkai központú Szamosmenti Állami Tangazdaság volt, amely több településen (Csaholc, Kölcse, Sonkád, Szatmárcseke, Tizsakóród) működtetett telephelyet, közel 1000 főnek kínálva a kertészeti és az állattenyésztési (sertés, szarvasmarha) ágazatban munkaalkalmat. Az ország egyik legnagyobb almatermő bázisgazdaságaként számon tartott tangazdaságban hűtőházak, almafeldolgozó, csomagoló gépsorok, 1980-

⁷ A térség legnagyobb ipari foglalkoztatója a mérleggyártással foglalkozó, hódmezővásárhelyi anyavállalathoz tartozó Metripond, a fémipari termékeket előállító Fe-Fa-Fém Vállalat, a háztartási kisgépekhez motorokat gyártó ikladi központú Ipari Műszergyár volt, amelyek egy-egy ipari nagyüzem gyáregységeként telepedtek le Fehérgyarmaton, a mezőgazdaságból kiáramló, alacsonyan képzett munkaerőre alapozva tevékenységüket (Barta 1986).

⁸ A térség munkavállalóit időben változó ingázási szokások jellemezték. Míg a hatvanas években a megyei ipar alulfejlettsége miatt az ingázás a Szabolcs-Szatmár megyén túli ipari központokba irányult, addig a nyolcvanas években a helyi (elsősorban telephelyi) ipar megerősödésével a megyén belüli ingázás vált meghatározóvá. Az 1980-as évek közepén az ingázók több mint 90%-a ingázott Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belüli munkahelyre (KSH 1985).

tól pedig egy lényerő sűrítőüzem biztosította a helyben megtermett gyümölcs feldolgozását (Kormány 2011).

A mezőgazdasági munkaerőt a tangazdaság mellett a térségi téészek foglalkoztatták, amelyekben a rendszerváltásig a tejelő szarvasmarha-ágazat és a szovjet felvevőpiac igényeihez igazított gyümölcsstermesztés számított húzóágazatnak. A térségi téészek nemcsak a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése, valamint a munkahelyteremtés (közvetetten a népesség helyben tartása) miatt voltak meghatározó jelentőségűek, hanem azért is, mert a helyi problémák megoldása iránt elkötelezett szakértelmiséget vonzottak a térségbe. A helyi mezőgazdasági nagyüzemekben a nyolcvanas évek elején meginduló technológiai fejlesztéseket a helyi társadalomban presztízzsel bíró agrárértelmiség vezényelte le. A térségi nagyüzemek közép- és felső vezetésének helyi beágyazottságára és ebből eredő társadalomformáló szerepére utal, hogy a rendszerváltást követően nemcsak a mezőgazdasági vállalkozások számát gyarapították, hanem a települési önkormányzatok vezetői testületeiben is megjelentek (Rácz 2008).

A térségi téészek mikrotörténetei ma már nehezen rekonstruálhatók. Az országos folyamatokhoz hasonlóan előbb több kisebb, egy-egy település gazdálkodóit integráló termelőszövetkezet alakult, amelyekből a helyi módosabb gazdák túlnyomórészt kimaradtak. A hetvenes évek közepén zajló téeszegyesítések eredményeként tucatnyi 4000–6000 hektáros nagyüzem jött létre, amelyekben a mezőgazdasági alaptervekenység (tejelő szarvasmarhatartás, gyümölcsstermesztés) mellett az alacsonyán iskolázott munkaerő foglalkoztatásában szerepet vállaló melléküzemágakat szerveztek. A teljesség igénye nélkül: a szatmárcsekei központú Haladás Mgtysz faipari részlege az ország több bútorgyárának gyártott furnérlemezeket, parkettát. Botpaládon a Budapesti Híradástechnikai Vállalat hozott létre telephelyet, valamint egy kanálgár működött, ahol a helyiek evőeszközöket polírozottak. Tiszakóródon a Tisza adottságait kihasználva kavicskitermelő üzem, valamint a belső szükségleteket kielégítő ládagyárat hoztak létre, Milotán fűrészüzem, csúszdagyártó részleg működött, a tiszabecsi központú Új Élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet láda- és harisnyagyárat üzemeltetett. A négy falu mezőgazdasági szövetkezőit egyesítő nagyszekeresi Egyesült Erő Mgtysz-ben a gyenge termőhelyi adottságok miatt több melléküzemágot is szerveztek: tekerceselőüzemet, alumíniumöntődét hoztak létre, az Ikladi Ipari Műszergyárnak hidrofortartályokat gyártottak, folyékony műtrágya üzem, fűrészüzemet létesítettek.

A téeszdolgozók alacsony fizetését az otthon tartott jószág (jobbára tejelő tehén, sertés), a helyi tejszarnokba beszállított tej, a zártkertekben megtermelt zöldség (burgonya, dohány), gyümölcs (szilva, alma, később meggy) értékesítéséből befolyó jövedelem egészítette ki. Egy botpaládi szarvasmarhatartó családi gazdálkodó emlékei szerint

„...itt a téeszből nem lehetett sose megélni, itt a téeszben '72-ben kezdtek el pénzbe fizetni a dolgozóknak, addig csak mindenki úgy jutott pénzhez, hogy tehenet tartott, abból kapott egy kis pénzt. Volt, akinek egy kis gyümölcsöse volt, abból látott jövedelmet, az alma ment szovjet exportra, a szállítást Záhonyba a téesz szervezte meg.”

A téeszekben a hetvenes években meginduló ültetvénytelepítések modernizáló hatása a kisgazdaságok zárt kertjeiben is jelentkezett. A területbővülés minőségi változásokkal is együtt járt: a megnövekedett kereslet új, a szatmári vidéken korábban nem honos gyümölcsfajok telepítését eredményezte.

A jövedelemkiegészítésben szerepet játszó háztáji jelentősége a helyi vezetéstől, a lakosság összetételétől függően nagyüzemenkénti eltéréseket mutatott. Míg például a szatmárcsekei téeszben a vezetés azt képviselte, hogy *„vagy a téeszben dolgozni, vagy sehol”*, csak *„a vége felé volt olyan, hogy jószágokat adtak ki háztájiba”*, addig a csaholci nagyüzemben nemcsak megtűrték, hanem ösztönözték is az alkalmazottak kiegészítő jövedelemszerzését. Amint erre lehetőség kínálkozott, valamennyi ágazatban gebines rendszerre tértek át, a sajátos működési forma gyenge termőhelyi adottságai ellenére Szabolcs-Szatmár-Bereg megye legjobban teljesítő szövetkezetévé tette a csaholci Erdőhát Mgtsz-t.

A Szamosmenti Állami Tangazdaság a nyolcvanas évek végén szintén a hatékonyabb működés elősegítésére a dolgozói érdekeltség megteremtésére alapozó gebines rendszerre tért át. Egy, az állami gazdaságban a nyolcvanas évek elejétől dolgozó, később önálló gazdálkodóvá váló túristvándi gazda visszaemlékezése szerint:

„Ez úgy ment, hogy mi tankoltuk a gépet, a javítást mi álltuk, teljesen, az ÁG csak a megdolgozott bért fizette, a költség a mienk volt. Ha elromlott, azt mind saját magunk javítottuk. Lehetett volna a műhelyben javíttatni, de hát az elég drága volt, megcsináltuk magunknak. Nekem ez a szakmám, hoztam haza a gépet. (...) Bár hamarabb kitalálták volna ezt a gebines rendszert. Sokkal jobban lehetett vele keresni.”

A gebines rendszert bevezető térségi nagyüzemekben vállalkozásszerűen működő brigádok szerveződtek. Példának okáért a fentiekben idézett túristvándi gazda az állami gazdaságban dolgozó négy-öt falubelijeivel adta össze szaktudását, munkaerejét és szervezte meg a tangazdaság munkagépeinek javítását. E kapcsolatok jelentőségét mutatja, hogy rendszerváltást követően számos esetben ezekből szerveződtek a piaci alapú szolgáltatásnyújtásra berendezkedő társas vállalkozások.

Agrárátalakulás, privatizáció

A privatizációs folyamat az ország más térségeihez hasonlóan a szatmári térségben is gyökeresen átrendezte az üzemstruktúrát. A Szamosmenti Állami Tangazdaságban már 1988-ban kezdődtek meg a leépítések, megszűnésére azonban csak 1992 nyarán került sor. A gebines rendszerben megedződött dolgozók közül többen önálló vállalkozásba kezdtek, a gépműhely működtetését például a műhelydolgozók vették át. A gazdaság hasznosítható vagyonának fennmaradó részét a szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó, korábban állami tulajdonú, majd a holdingosodás útját választó nyíregyházi központú Agroker Kft. vásárolta fel, a szarvasmarhatartó telepre az olasz tulajdoni hát-

terű Erdőhát Limuzin Kft. tartott igényt. A tangazdaság vagyona alapozta állattartó tevékenységét a debreceni székhelyű Tranzit-Ker Kft. is, amelynek fő profilját a víziszárnyas-tenyésztés adja, az utóbbi években azonban biodió-termesztéssel diverzifikálta tevékenységét.

A kilencvenes évek elején a járás számos településén szerveződtek olyan, a szövetkezeti forma iránt elkötelezett tagi csoportosulások, élükön a helyi társadalomban presztízzsel bíró vezetéssel, amelyek a nagyüzem egyben tartásával, a szövetkezeti forma megőrzésével látták biztosítottnak megélhetésüket. A megalakuló „kis szövetkezetek” a koordinációs problémák, a likviditási nehézségek, a vezetői alkalmatlanság, valamint a tagság részéről jelentkező bizalomhiány miatt a kilencvenes évek második felére kivétel nélkül felszámolásra kerültek.

Közös szövetkezet létrehozása mellett döntött például a tiszacsécsei és tiszakóródi gazdákat integráló Béke Tsz tagsága. A kis szövetkezet 1994-ben jött létre 130 taggal, közel 50 helyi munkavállalónak teremtve munkaalkalmat. Ahogy a szervezetben elnöki pozíciót betöltő gépészmérnök fogalmazott: „*aki hozta az üzletrészt és dolgozni akart, annak munkát tudtunk adni*”. A három évig talpon maradó szövetkezetben tovább működtették a téesz egykori fűrészüzemét, lágagyártással foglalkoztak, valamint a tagság területén szántóföldi növény- és gyümölcsstermesztést folytattak.

„Később itt is egyre inkább előtérbe került az, hogy mindenki a saját boldogulását vette alapul, az emberek megérezték az ízt annak, ha ők kivisznek valamit, azt ők pénzzé tudják tenni. Úgy láttuk, hogy két lehetőség van a téesz vezetése előtt, az egyik az, hogy feléljük a meglévő vagyont, a másik az, hogy korrekt módon elszámolunk a tagjainkkal, és akkor mindenki hozzájut valamihez.”

Mielőtt a teljes vagyon felélésére sor került volna, a szövetkezet elnöke, későbbi tiszacsécsei polgármester, kezdeményezte a szövetkezet felszámolását.

Hasonló sorsra jutottak a szatmárcsekei központú, nagyari és túristvándi telephellyel rendelkező Haladás Mgtsz széthullásával egy időben (1992-ben) létrehozott kis szövetkezetek. A szatmárcsekei gazdákat tömörítő szövetkezet a földkiadási folyamat lezárultát követően öt éves működés után szűnt meg, a szétaprózódott parcellákat ugyanis nem tudták gazdaságosan művelni, állandó problémát jelentett a működési hitelek törlesztése is.

A tiszabecsi központtal működő Új Élet Mgtsz megszűnésekor a tagság egy része üzlet részét szintén szövetkezeti formában működtette tovább. A kis szövetkezet a privatizációt követően megélénkülő szolgáltatási piacon kívánt szerepet vállalni, a gépi szolgáltatásnyújtás azonban a létrejövő gazdaságok felgépesítését követően ellehetetlenült.

„Ezek az emberek úgy döntöttek, hogy önállóan nem, hanem csoportosulás formájában válnak ki a nagy szövetkezetből, mert ezek tovább akarták működtetni a szövetkezetet. Nem az elosztáson gondolkodtak, hanem munkahelyet akartak teremteni, szolgáltatási ágazatot akartak, állattenyésztési ágazatot akartak és a melléküzemágnál tovább akarták vinni a sóderágazatot. (...) Gépi munkálatokat akartak a mezőgazdasági területtel rendelkező embereknek, akiknek nem volt erőgépe, de

ez nem működött. (...) Lényegében nem találták meg az emberek a számításukat, nem tudták ezt a szolgáltatást végezni, nem volt rá igény.”

A kis szövetkezet vagyona a kiváló tulajdonosok, illetve egy, a szövetkezetnek hitelező bank kezébe került, amely a későbbiekben a forgalomképes vagyonrészt egy helyi vállalkozónak értékesítette.

Az egykori nagyüzemek közül szövetkezeti formában legtovább a csaholci Erdőhát Mezőgazdasági Szövetkezet működött, amely 1999-ben alakult át rt.-vé. A közel 2500 hektár művelését biztosító vállalkozás bő 70 fős foglalkoztatotti létszámával ma is a térség legjelentősebb munkaadója. A közel 900 darabos tejhasznú szarvasmarhatelepet működtető nagyüzem termelés-szervező, szolgáltató szerepe sem elhanyagolható. A megtermelt tejet Romániában, illetve közvetlenül a fogyasztóknak értékesítő, az uniós támogatási forrásokra alapozott fejlesztéseket (biogázüzem, szarvasmarhatelep-korszerűsítés, állománybővítés) nagy szakértelemmel megvalósító vállalkozás sikere elválaszthatatlan vezetőjének személyétől, aki nemcsak munkát ad a falubelieknek, hanem a település egészének fejlődési irányt mutat. Az egyik túristvándi gazda megfogalmazásában „*itt Ildikó lesz a Kende báró, sőt az máris Kende báró*”. A vállalkozás vezetője az alkalmazottak anyagi ösztönzése mellett a falubeli családokra, intézményrendszerre kiterjedő gondossággal, rendszeres támogatásokkal teremt uradalmi biztonságot.

A megszűnő téeszek, kis szövetkezetek által végzett termeléskoordinációt a kilencvenes évek második felétől a koncentráltabb termelést folytató helyi gazdák vállalták magukra egy-egy országos jelentőségű termeltető vállalat (KITE, IKR Zrt.) ügynökeként, amit termék alapjuk növelésének szándéka, valamint fölös gépi, szárító- és raktárkapacitásai kihasználása együttesen motivált. A termeléskoordinációban szerepet vállaló gazdák látókörén kívül maradó földnélküliek számára a térség több településén az önkormányzatok szerveztek mezőgazdasági tartalmú megélhetési programokat. Ebbe az irányba terelték őket a lakossági várankozások, az önkormányzati vezetés agrárérindettség, de a szociálpolitika formálódó, a helyi erőforrásokhoz – mezőgazdasági tapasztalatok, esetenként saját tulajdonú termőföld – jól illeszthető eszköztára is.

A nagyüzemek megszűnése a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának drasztikus csökkenését okozta a térségben. A nagyüzemekből kiszoruló munkaerőnek csak töredékét szívták fel a létrejövő, zömmel családtagok, rokonok munkaerejére támaszkodó, főként munkacsúcsok idején munkaerő-keresletet támastzó térségi vállalkozások. Ezt jelzik a 2011-es népszámlálás adatai is, amelyek szerint alig ezer fő, az összes foglalkoztatott mindössze 8,5 százaléka talált a térségben mezőgazdasághoz kapcsolódó főállású munkahelyet (3. táblázat). A válságágotokból kiszorulók közül a szerencsésebbek (2011-ben több mint 8000 fő) a szolgáltatási szektorban találtak munkát, az idősebbek, a képzetlenebbek, a röghöz kötöttek az állásnélküliek tábort gyarapították.⁹

⁹ A Fehérgyarmati járásban 2012-ben közel 5000 főt (4928 fő), a 15–64 éves korosztály majdnem ötödét (18,0%) tartották nyilván regisztrált álláskeresőként, miközben az országos átlag csak 8,5 százalék volt. Közülük 3000 főnek több mint 180 napja nem volt bejelentett munkahelye.

3. táblázat: A foglalkoztatottak számának alakulása a Fehérgyarmati járásban, 1990–2011

Év	Mezőgazdaság		Ipar, építőipar		Szolgáltatás		Összes foglalkoztatott	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
1990	5208	36,3	3763	26,2	5391	37,5	14362	100
2001	656	7,4	2646	29,9	5554	62,7	8856	100
2011	978	8,6	2440	21,4	8006	70,1	11424	100

Forrás: Népszámlálás, 1990 (KSH 1991), 2001 (KSH é. n.), 2011 (KSH 2013).

Noha a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe a Fehérgyarmati térségben mára csak mérsékelt jelentőségű, megélhetési szerepe változatlanul hangsúlyos. Ezt jelzi a 2010-es Általános Mezőgazdasági Összeírás során regisztrált gazdaságok magas száma, amely ugyan kétezerrel kevesebb a tíz évvel ezelőttihez képest, de így is a 6500-hoz közelít. Ebből 54 a gazdasági szervezetek, 6406 az egyéni gazdaságok száma, 131,8 hektáros, illetve 4,8 hektáros átlagterülettel. Más adatbázisok szerint az elmúlt évtizedben 120–130 egyéni vállalkozás, 40–50 társas vállalkozás, valamint tucatnyi mezőgazdasági szövetkezet mellett 7–8 ezer őstermelő (ebből a mezőgazdasági kistermelők száma 2012-ben meghaladta az ezret) tevékenykedett az ágazatban. A mezőgazdaság megélhetésben játszott jelentőségét mutatják az Általános Mezőgazdasági Összeírás során 2010-ben regisztrált gazdaságok termelési cél szerinti adatai is (KSH ÁMÖ 2012). A Fehérgyarmati járás területén tevékenykedő, magát piaci árutermelőként azonosító gazdaságok összes gazdaságon belüli aránya kétszerese az országos átlagnak, de a piacon esetenként megjelenő, a statisztika által félig önellátóként azonosított gazdaságok is átlag fölötti jelentőségűek, miközben a mezőgazdasági tevékenységet saját fogyasztási kiadásai mérséklése céljából folytató térségi gazdaságok aránya az országosnak csak harmada.

Agrárszerkezeti sajátosságok, birtokviszonyok

A Fehérgyarmati járás földbirtokviszonyainak egyik alapvető jellegzetessége az elaprózottság, amely az elmúlt évtizedben bekövetkezett koncentrációs folyamat ellenére is a vidék jellegadó vonása maradt (4. táblázat). Ezt mutatja a területi alapú támogatást igénylők magas száma és összetétele: a mintegy 3000 támogatásigénylő 60 százaléka az 5 hektár alatti méretkategóriában foglalt helyet 2012-ben, miközben az általuk használt földterület a támogatott terület mindössze tizedét képezte. Ezzel közel megegyező nagyságú területen tevékenykedik a három legnagyobb térségi földhasználó, a közel 2500 hektárt használó, korábban már említett csaholci Erdőhát Mezőgazdasági Termelő Szolgáltató és Kereskedelmi Zrt., az 1000 hektár művelő, hízómarha-tartással foglalkozó Erdőhāti Limusin Állattenyésztő és Forgalmazó Kft., valamint a bő 400 hektáron gazdálkodó, 450

tehenet tartó, a földterület bővítés lehetőségeitől függően állománynövelést, technológiai fejlesztést fontolgató tisztabereki Berek-Farm Kft.

A három nagyobb üzem mellett mára az agrártársadalom meghatározó szereplőivé váltak a nagyjából a korábbi téészek közép- és felső vezetői köréből verbuválódó középüzemi méretű (100–300 hektáros) gazdaságok, amelyek a mezőgazdasági terület bővítését művelik. A törzsgárdát a mérsékelt munkaerő-igényű, gazdaságukat a szükséges eszközökkel felépítő (gyakorta túlgépesítő) szántóföldi növénytermesztő gazdaságok képezik, de nem elhanyagolható a több lábbon álló, a növénytermesztést állattenyésztéssel (jellemzően hízó marha- és juhtartással) kombináló üzemek szerepe sem. E gazdaságok nem annyira a foglalkoztatásban betöltött szerepük, mint inkább a termelés-szervezésben vállalt feladataik miatt is alapvető fontosságúak a térség kisebb üzemei számára.

4. táblázat: Birtokstruktúra az igényelt területi alapú támogatások alapján, 2012

Birtokkategória	Területi alapú támogatásban részesülők		Támogatott földterület		
	száma, db	megoszlása, %	nagysága, ha	megoszlása, %	átlag, ha
5 ha alatt	1834	61,0	3 865,5	10,0	2,1
5–10 ha	476	15,8	3 390,9	8,8	7,1
10–20 ha	338	11,2	4 735,6	12,3	14,0
20–50 ha	229	7,6	7 265,4	18,9	31,7
50–100 ha	77	2,6	6 933,2	18,0	90,0
100–300 ha	49	1,6	8 151,7	21,2	166,4
300–500 ha	3	0,1	780,8	2,0	260,3
500 ha felett	2	0,1	3 401,4	8,8	1700,7
Összesen	3008	100,0	38 524,5	100	12,8

Forrás: Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal, 2012.

A Fehérgyarmati térség agrárgazdaságának másik jellegadó csoportját az a 250–300 gazdaság képezi, amely 20–50 hektáros birtokok használójaként specializációval (ültetvénytelepítéssel, gépi szolgáltatásnyújtással), tevékenységdiverzifikációval (pálinkafőzés-sel, aszalással, turizmussal) egészíti ki tevékenységét. E gazdaságok egy része a használatában lévő földterületek megvásárlásának szándéka miatt profitját nem a gazdaságba forgatja vissza, hanem földvásárlásra tartalékolja, ami már rövid távon is versenyhátrányként jelentkező technológiai lemaradással jár. A fejlesztések visszafogásával járó tőkefelhalmozás gyakorlatánál elterjedtebb a kockázatkerüléssel, de a virtussal („egyik húzza a másikat”) is magyarázható túlgépesítés. A szolgáltatási piacon mutatkozó túlkínálat miatt a túlgépesített gazdaságok gyakorta nem helyben, hanem térségen kívül (Szlovákiában, Romániában) értékesítik fölös gépi kapacitásaikat.

A térségi agrártársadalom legnépesebb csoportját képező kisgazdaságok többsége az alacsony belépési korlátokat támasztó uborkatermesztésre, valamint a széttagoltság és az osztatlan közös tulajdoni háttér miatt csak az apránként megújuló gyümölcsstermesztésre alapozza megélhetését. A kisgazdaságok tartósan magas számát a megélhetési lehetőségek hiánya, valamint a birtokgyarapítást megnehezítő magas földárak együttesen tartják fenn.

A térség földpiacát letisztult viszonyok jellemzik, annyiban legalábbis, hogy a mezőgazdasági hasznosítású területeket huzamosabb ideje ugyanazon gazdaságok művelik. Egy kölcsesi vállalkozó összefoglalásában:

„Itt földet nem lehet venni. Aki használja, az az elsődleges vevő, az úgylis megveszi... a nagyobbak, olyan 4–5 ember kezében van, vagy ha szerencsém van, szomszéd, akkor tán-tán megbeszéljük, hogy hadd vegyem meg én, nekem már úgylis ott van ennyi hektár. De most már nem is lesz eladva föld. Elmentek a földek most már, olyan emberek kezében vannak, akik nem azért vették a földet, hogy kereskedjenek vele, hanem művelik, úgylig itt lehetetlenség venni, bármilyen áron se.”

A föld koncentrációja nem csak a használatban, a tulajdonviszonyokban is mutatkozik. Az utóbbi évtizedben a tehetősebb agrárvállalkozások földvásárlások révén folyamatosan növelték saját tulajdonú területeik arányát, amire a tulajdonosi kör elöregedése, az örkösök mezőgazdasági tevékenységgel való felhagyása kínált alkalmat. Az egyik legjelentősebb térségi földhasználó, a három falu határában gazdálkodó Nyilas Farm Kft. például 340 hektáros összterületéből az elmúlt években folyamatos földvásárlásokkal 275 hektárra növelte saját tulajdonú területét, és a potenciálisan eladásra kerülő nagyobb birtoktestek megvásárlására is tőkét koncentrált. A méretnövekedés a földvásárlási preferenciák változását is maga után vonja. Az említett gazdaságvezető például az induláskor a rosszabb minőségű földterületekre is igényt tartott, és a területgyarapítás érdekében a gyepterületeket is feltörte, az utóbbi években azonban csak a hatékony művelést lehetővé tevő parcellákra jelentkezik vevőként.

A térség földpiacán a helyi beágyazottsággal járó íratlan szabályok érvényesülnek. Egy 160 hektáros földterülettel, korszerű gyümölcsössel, gabonaszárítóval rendelkező, integrált feladatokat is ellátó kölcsesi vállalkozás például a birtokgyarapítás során a hatékonyság rendezőelve mellett a gazdatársak földhasznosítási szándékait is számításba veszi.

„Nincs olyan mozgás már a földeknél, mint régebben volt, nyilván minimális van most is, de mit tudom én, egy 0,7 hektárost vagy 1 hektárost megveszünk ott magunk mellett, de nem is feltétlenül veszünk olyat, ahol nekünk nincsen. Nem megyünk bele egy másik táblába, mert akkor az a gazda is, aki ott most megvehetné, akkor jön ebbe a táblába, ahol mi vagyunk, tehát nem lenne egészséges, úgy gondolom.”

A beágyazottsággal járó etikai szempontok esetenként a területbővítésre is esélyt teremthetnek. Egy tiszakőrödi, téesz-középvezetőből lett, 800 darabos juhállománnyal ren-

delkező, 300 hektáron gazdálkodó vállalkozó például belátható időn belül gazdája lehet annak a parcellának, amit huzamosabb ideje a falujában élő, a vállalkozás tevékenységét elismeréssel szemlélő családtól bérel.

„Gusztai bácsi egy nagyon rendes kis parasztember volt, és mielőtt meghalt, azt mondta a lányának, hogy lányom, a föld legyen az utolsó, amit eladsz, de ha eladod, Lacinak add el. Én bérelem sok éve, a lánya nincs is rászorulva, azt mondta, használd, Laci és majd lesz valami.”

A beágyazottság segítette azt a TÉSZ-vezetőként tevékenykedő tisztabereki vállalkozót is, aki az osztatlan közös parcellák megvásárlására szánta el magát. A mintegy 16 hektárosra növelt birtokterületet közel két év leforgása alatt száz tulajdonostól vásárolta meg, hogy a téesz-középvezető édesapja által telepített gyümölcsösöt visszaállíthassa.

„37 hektár az osztatlan közös, ebből most 16 körül van, 25 talán összejön. Ezt még apu telepítette 73–74' körül, és mindenképpen újra akarom telepíteni. Akkor ő volt a főkertész. (...) Hát 2011 májusában vettem meg az elsőt, és azóta megy a puhítgatása a többinek, most nyilván, ahogy megöregedtek, rájöttek, hogy úgyse tudnak a kicsivel mit csinálni, és akkor így. (...) Van olyan, akinek másfél méteres 400 méteres csíkja van.”

A térségi földhasználat rendjét külső tényezők is befolyásolják. Míg a 2014-ben életbe lépett földforgalmi törvény a birtokszerkezet térségi sajátosságaival összefüggésben (nagybirokok hiánya) csak mérsékelt hatású volt, a Nemzeti Földalap, valamint a Hortobágyi Nemzeti Park területeinek újraosztása lényegi változásokat hozott. A külső szereplőket térségbe vonzó bérletújraosztás több esetben hátrányosan érintette a bérletek megtartása érdekében beruházásokra (állománybővítés, állattartó telep korszerűsítés) is vállalkozó addigi bérlői kört. A mezőgazdasági hasznosítású földterületek csökkenését, a parcellák megközelíthetőségét veszélyeztetheti a Felső-Tisza-vidékre tervezett síkvízi árapasztó víztározók megépítése. A kutatás időpontjában nyilvánosságra hozott rendezési terv, valamint a mezőgazdasági hasznosítású területkivonás kötelezettsége nemcsak ellenállást váltott ki a térségi gazdák körében, hanem érdekközösséget is teremtett, egymás mellé állítva a földpiacon egymás konkurenseként megjelenő földhasználókat.

Termelési szerkezet szerinti sajátosságok

A Fehérgyarmati járás agrárgazdaságában zajló folyamat a művelési ágak szerinti átrendeződés, amelyet a szántóterület csökkenése mellett a gyümölcsösök és a gyepterület növekedése jellemez (5. táblázat). Tíz év alatt csaknem 900 hektárral nőtt a gyümölcsstermő terület, a gyepterület pedig 1600 hektárral bővült. Utóbbi nem járt együtt az állattalomány növekedésével: a szántóföldi növénytermesztők gyakorta a többlettámogatás reményé-

ben gyepesítették gyenge termőképességű szántóterületeiket, jószágartással azonban a jövőben sem kívánnak foglalkozni.

5. táblázat: Művelési ágak szerinti sajátosságok (2000, 2010)

Év	Gazdaságok száma	Ebből egyéni gazdaság	Szántó	Konyhakert	Szőlő		Gyümölcsös		Gyep	Mg-i terület
					összes	termő terület	összes	termő terület		
					hektár					
2000	8581	8527	30445,8	284,8	9,5	9,4	3172,1	2793,8	5814,3	39726,4
2010	6456	6402	26423,1	193,1	17,2	17,2	4059,7	3553,5	7454,8	38 147,9
Változás 2010/2000, %	75,2	75,1	86,8	67,8	181,7	183,4	128,0	127,2	128,2	96,0

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2000, 2010 (KSH ÁMÖ 2000, 2012).

Noha az ültetvénybővítés üteme lendületes, az ültetvények összetétele kérdésessé teszi gazdasági jelentőségüket. A telepítés a környékbeli léüzemek alapszükségletéhez igazodva a gyorsan termő, igénytelenebb RE- (rezisztens) fajták terjedését eredményezte, amelyet a feldolgozók kedvező finanszírozási csomagjai, a hosszú távú (10–15 éves) szerződések ösztönöztek. Az igénytelenebb fajták telepítése mellett szőlő érv a munkaerőhiány is, amelyet a technológia fejlesztésével, rázógépek beszerzésével „orvosolnak” a helyi gyümölcsstermesztő gazdák. E körbe sorolható az a szatmárcsekei fiatal gazda is, aki korábban a 30 hektáros alma- és meggyültetvényében felmerülő munkaerőigényt ukrainai és helybeli munkavállalókkal, valamint rokonságával elégítette ki.

„Nehéz is volt normális embert találni, normális szedőembert. Elhúzódik, töri, zúzza, nem úgy figyel, az alma meg fele hasad, tizből hét lehullik. Csináltam nem kevés évig, gyomorideggel keltem-feküdtem, majdnem hánytam reggel, amikor kezdtük. Ha szóltam neki, megsértődött, hazament. Ugyanúgy a rokonság, hogy akkor mért szólok, akkor már megint cigiztek? Ugye azt meg teljesítményre nem lehetett szedni. Az az egy hónap olyan volt, hogy szétpukkantam, olyan érzésem volt.”

A térségben kialakult néhány igényes gyümölcsstermesztő gazdaság is, amelyet a RE-fajták telepítésétől az alacsony felvásárlási ár tartott vissza.

„Én úgy vagyok, szoktam is mondani, hogy ezek a RE-fajták ilyen hókuszpókuszt mutatvány, mert ő kizárja magát abból, hogy értékesíteni tudja, és beszállításkor nem mondják azt a RE-fajtásoknak, hogy ez étkezési, ez 10 forinttal több, ez meg hagyományos, ez meg kevesebb, hanem mind a kettő 30 forint, ez is, meg az is.”

Az igényesebb fajták telepítése mellett döntő üzemek stratégiája perspektivikusnak látszik: az étkezési almát, meggyet huzamosabb ideje fennálló, magasabb átvételi árat kínáló szerződéses kapcsolatok keretében értékesítik.

Néhány innovatív középüzem működtetője – túlnyomórészt a szülőktől átvett gazdaságnak új irányt adó fiatal gazdálkodók – a térségi agrárvilágban szokatlan biotermesztés irányába mozdult. E gazdaságok piaci pozíciójukat a termékskála bővítésével, a nagyobb volumen lehetővé tevő beszállítói kör szervezésével, valamint a termékek feldolgozottsági szintjének emelésével igyekeznek javítani. A térség egyik legdinamikusabban fejlődő biogazdaságát az a 60 hektáros, a gyümölcs (alma, körte, barack, cseresznye, ribizli, szamóca) mellett spárgatermesztéssel is foglalkozó kölcsei gazdálkodó működteti, aki Ausztráliától az USA-ig gyűjtötte a tapasztalatokat, míg az üzem fejlesztését megalapozó koncepciót kialakította. A szülők támogatását maga mellett tudó vállalkozó termékei (a friss zöldség és gyümölcs mellett alma és körte chips, gyümölcslé) 95 százalékát exportpiacon (Ausztriában, Németországban, Szlovákiában, Franciaországban, Svédországban, az Egyesült Királyságban, Olaszországban, Izraelben) értékesíti, de a fővárosban működő biopiacnak is állandó szereplője. A vállalkozás 2010-ben nagy teljesítményű almamosó, válogató és feldolgozó gépsort vásárolt, de tervbe vette a termékfeldolgozás infrastruktúrájának további bővítését.

A térség másik jelentős biotermesztője a korábban más vonatkozásban már említett, jánkmajtisi telephelyű Tranzit-Ker Kft., amely német piacok beszállítójaként biodió-termeléssel és -feldolgozással foglalkozik. A 70 hektáros saját dióültetvényvel rendelkező cégcsoport 2006-ban az ország egyik legmodernebb, 450–500 tonna héjas dió feldolgozására alkalmas diószárító üzemét alakította ki Jánkmajtison.

A hagyományos állattartó vidékként számon tartott Fehérgyarmati térségben az elmúlt évtizedben az állattenyésztésben két, az országos folyamatokkal megegyező tendencia érvényesült. Miközben a szarvasmarha- és sertésállomány jelentősen visszaesett (10 év alatt a szarvasmarha közel 15%-kal, a sertés több mint 20%-kal), a jószágállomány a nagyobb üzemekbe tevődött át, amit a jószágállomány cseréje, bővülése, valamint a takarmányozási és tartástechnológia korszerűsítése kísért (6. táblázat). A szarvasmarha-ágazatban bekövetkezett koncentráció mértékét mutatja, hogy tíz év alatt harmadára csökkent az egyéni gazdaságoknál tartott tehénállomány, miközben a gazdasági szervezeteknél jelentős bővülés mutatkozott. A juhtartásnál fordított tendencia érvényesül: a gazdasági szervezeteknél tartott anyajuhok száma apadt, miközben az egyéni gazdaságoknál megduplázódott az állomány.

6. táblázat: Az állatállomány alakulása a Fehérgyarmati járásban, 2000, 2010

Év	Típus	Szarvasmarha		Sertés		Juh		Tyúk
		Összes	ebből tehén	Összes	ebből anyakoca	Összes	ebből anyajuh	
2000	Gazdasági szervezetek	3318	1493	17 392	2310	2 610	1 560	12 381
	Egyéni gazdaságok	4707	2592	14 751	740	13 968	9 584	191 908
	Összes gazdaság	8025	4085	32 143	3050	16 578	11 144	204 289
2010	Gazdasági szervezetek	4959	2303	17 542	1208	2 288	2 030	1 080
	Egyéni gazdaságok	2001	902	7 221	321	22 158	17 182	197 115
	Összes gazdaság	6960	3205	24 763	1529	24 446	19 212	198 195
Változás 2010/2000, %	Gazdasági szervezetek	149,5	154,3	100,9	52,3	87,7	130,1	8,7
	Egyéni gazdaságok	42,5	34,8	49,0	43,4	158,6	179,3	102,7
	Összes gazdaság	86,7	78,5	77,0	50,1	147,5	172,4	97,0

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2000, 2010 (KSH ÁMÖ 2000, 2012).

A minőségi követelmények szigorodásával a helyi önkormányzatok szerepvállalása el- lenére ebben a térségben is leépült a korábban jelentős mellékjövedelmet biztosító kis- üzemi tejtermelés.¹⁰ Tehenek csak „mutatóban” maradtak egy-egy faluban, ahol a közvet- len fogyasztók kereslete fenntartotta a jószág tartással járó kötöttségeket a mindennapok szükségyszerű velejárójának tekintő idősebb gazdálkodók 2–3 jószágból álló tehenészetét. A térség tejtermelő nagyüzemei közül a szakértelemben mutatkozó többlet¹¹ emeli ki azt a Herceg-Farm Kft. néven működő, tisztabereki gazdaságot, amelyet az állatorvos édesapa és agrármérnök fia üzemeltet. A jelenleg közel 350 darabos (ebből 200 a tehén) holstein- fríz állománnyal rendelkező vállalkozást 1996-ban alapították egy tejtermeléssel foglalko-

¹⁰ Több településen (Tiszabecs, Túristvándi) a '90-es évek elején induló szociális földprogram kere- tében az önkormányzatok igyekeztek fenntartani a tejlő szarvasmarhatartást. Az önkormányzati szerepvállalás a tehénkihelyezés mellett a tejbegyűjtéshez szükséges technikai infrastruktúra meg- teremtetését, működtetését foglalta magában, valamint a személyi feltételek biztosítását (a tejbegyűj- tést lebonyolító munkaerő, az önkormányzati legelőn legeltetett jószágok őrzését biztosító pásztor alkalmazása) (Rácz 2008).

¹¹ A vállalkozás termelési eredményeire való tekintettel több évben (legutóbb 2013-ban) is elnyerte a Holstein-fríz Tenyésztők Egyesületének díját.

zó társas vállalkozásból kiválva. Az egykori tisztabereki téesz 12 hektáros területén kialakított szarvasmarhatelepen szinte minden évben megvalósítottak valamilyen fejlesztést, a teljesség igénye nélkül állomány- és férőhelybővítésre, technológiai beruházásokra kerítettek sor. A 13 főt alkalmazó vállalkozás takarmányszükségletét 150 hektár saját tulajdonú szántó és 80 hektár bérelt legelő biztosítja. A megtermelt tej túlnyomó részét romániai feldolgozó, a gyulafehérvári Albalact vásárolja fel. A fennmaradó mennyiséget öt tejszállító autóval a térség 64 településén közvetlenül a fogyasztóknak értékesítik.

A Herceg-Farm Kft.-nél nagyobb léptékű a szintén Tisztabereken működő Berek-Farm Kft., amely korábban növendék- és hizómarhatartással foglalkozott, 1997-től azonban a tejtermelést végzi fő tevékenységként. A folyamatosan bővülő állományt (2014-ben 452 tehén és szaporulata) 17 alkalmazott látja el. A megtermelt tejet a miskolci Minnának, majd a mátészalkai feldolgozónak (Friesland Hungária Zrt.) értékesítő vállalkozás a magasabb felvásárlási ár miatt Romániába szerződött, emellett a Herceg-Farm Kft.-hez hasonlóan közvetlen termékértékesítést is végez. A közvetlen értékesítés lehetőségével élő térségi tejtermelő nagyüzemek (Herceg-Farm Kft., Berek-Farm Kft., Erdőhát Zrt.) a piaci zavarok elkerülése érdekében a térséget körzetekre osztották fel, értékesítési körütaikat ennek figyelembevételével bonyolítják.

A térség szarvasmarhatartással felhagyó kisebb gazdaságai gyakorta a juhágazatban kamatoztatják tapasztalataikat. A tevékenységbe vetett bizalmat jelzik az állománybővülés: a térségben tíz év alatt csaknem megduplázódott az anyajuhállomány, de a juhállomány egésze is 50 százalékkal bővült. A további bővítés akadályát főként a legelőhiány jelenti: ahogy a térség egyik állattenyésztő gazdaságának vezetője fogalmazott: *„akinek jószága van a mai világban, annak legelője nincs, akinek meg legelője van, annak jószága nincs”*. A földhasználatban mutatkozó gondokat tetézi az osztatlan közös területek magas (a falugazdászok becslése szerint 20–30%-os) aránya.

Az állattenyésztési ágazat fejlesztésének további korlátját a gyümölcságazathoz hasonlóan a szakemberhiány jelenti: *„Nincs szakképzett pásztor ember (...) nagyon nehéz olyan embert találni, akire rábízna az ember a jószágot.”* A szakemberhiány befolyásolta annak a szatmárcsekei vállalkozónak a döntését is, aki végül a növénytermesztés irányába fejlesztette gazdaságát, mert már rövid távon sem látta biztosítottnak a jószágártartáshoz szükséges munkaerőt.

„Nem a legelőtől féltém, hanem az embertől féltém. Mondom, én nem leszek a 101-dik marha. Nem fogok a pásztorbot mellett állni és őrizni a 70 darab előhasút, mert nem lesz ember. Négy vagy öt pásztoemberrel is beszélgettem, és ígérte, ígérte, az egyik visszamondta, a másik visszamondta, a harmadik visszamondta, úgyhogy ezen bukott meg a történet.”

A gazdaság iránt lojális, megbízható munkaerő hiánya miatt tért át a juhtenyésztésről a húshasznú szarvasmarhatartásra egy másik, közel 200 hektáros tiszakóródi gazdálkodó is, mivel *„a nagyobb jószágnál kisebb a lopás kockázata és könnyebb a tettenérés”*.

Termelői integrációk

A szatmári térség agrárgazdaságában zajló folyamat az alapanyag-termelő gazdaságok hálózatokba tagozódása, amely a termékpiacok szervezettségével összefüggő sajátosságokat mutat.

A zöldség-gyümölcs ágazatban a koordinációt korábban biztosító tézeszek szétesését követően néhány talpon maradó feldolgozó üzem (Tyukodi Konzervgyár, Fehérgyarmati Konzervgyár, Csegöldi Konzervgyár) biztosította a termelés-szervezést, mára a paletta új alapítású feldolgozóüzemekkel, valamint európai uniós támogatásokkal ösztönzött termelői szervezetekkel, TÉSZ-ekkel bővült.¹² Az utóbbi szerveződések megítélése nem egységes a térség gazdálkodói körében, amiben szerepet játszik az a körülmény, hogy az itt létrejött szervezetek többsége nem termelői kezdeményezésre alakult, hanem a korábbi kereskedők, integrátorok hozták létre.¹³

„Ez a TÉSZ egy báránybőrbe bujtatott farkas lett, mert itt a mi vidékünkön a legnagyobb felvásárlók álltak össze, és alakítottak TÉSZ-t. Míg nyugaton, mikor kint voltam Ausztriában, elmondták, hogy ott a közös érdek volt ugye az alapja.”

A TÉSZ-ekkel szembeni bizalomhiány okaként a termelők a működés átláthatatlanságát, az információs problémákat jelölik meg. Egy térségi gyümölcsstermesztő gazda megfogalmazásában *„egy szövetkezeti tag se tudja a mai világban, hogy áll az ő TÉSZ-ének a bankszámlája, és szerintem itt vége is van”*.

Noha a térségi TÉSZ-ek többsége belső működési problémákkal küzd, ármeghatározó szerepük jelentős a helyi friss zöldség-gyümölcs piacon. A TÉSZ-ek vezetése a fejlődési irányt a minőségi termékelőállításra képes, a fejlesztések pénzügyi kockázatait is vállalni tudó termelők koncentrációjában, a termékfeldolgozást lehetővé tevő infrastruktúra megteremtésében látja. Ezt az utat járta a 2003-ban alapított jánkmajtisi Meggy-Kert-TÉSZ, amely az induláskor közel 3000 térségi termelő tevékenységét hangolta össze, az elmúlt időszakban azonban a nagyobb üzemekre korlátozta beszállítói körét. A felvásárolt meggyet (300 ha), almát (350 ha), uborkát (50 ha), héjas diót (90 ha), egrest (15 ha), szilvát (50 ha), és barackot (30 ha) részben friss áruként, részben feldolgozott termékként (pl. szilvapaszta) zömmel exportpiacokon értékesítik, de több hazai áruházláncnak (CBA, Auchan) is szerződéses partnerei. Más stratégiát követett a tisztabereki székhelyű Szatmár-Tiber TÉSZ, amely eredetileg a térség kis- és középüzemeiből verbuválta beszállítói körét, az utóbbi

¹² A Fehérgyarmati járás területén működő, elismert TÉSZ-ek: Szamosháti Zöldség-Gyümölcs Termelői Értékesítő Szövetkezet (Csegöld), Szatmár-Tiber Zöldség-Gyümölcs Termelők Értékesítő Szövetkezet (Tisztaberek), Szatmári Kistermelők Szövetkezete (Tisztaberek), Meggy Kert-TÉSZ Zöldség- és Gyümölcs-termelői Értékesítő Szövetkezet (Szamosújlak), elismert zöldség-gyümölcs termelői csoport: Gacsályi Tóhát Zöldség-Gyümölcs Termelő, Szolgáltató és Értékesítő Szövetkezet (Gacsály), Szatmár-Bio Kft. (Jánkmajtis).

¹³ A termelők által alapított szervezetek egyike a Sonkádra bejegyzett Túrmelléki TÉSZ volt, amely a jelentős forgatókével rendelkező integrátor TÉSZ-ek szorításában nem tudta elérni a működés feltételéül szabott árbevételt, így néhány éves működés után felszámolták.

években azonban a helyi gazdaságfejlesztésben szerepet vállaló, a közfoglalkoztatási startprogramok keretében uborkát, gyümölcsöt termeszto települési önkormányzatokkal is szerződéses kapcsolatba lépett.

A zöldség-gyümölcs termelés koordinációjában a TЭСZ-ek mellett fontos szerepet töltenek be a térség feldolgozóüzemei, a kisebb földrajzi hatókörű léüzemek (pl. Kölcse, Nagyszekeres, Panyola), valamint a megyehatárokon túli beszállítói körrel rendelkező, foglalkoztatóként is meghatározó jelentőségű konzervüzemek. A fehérgyarmati konzervüzem utódszervezeteként működő Jonaco Kft. például szezon idején 200–250, jórészt tanulói jogviszonyban lévő szezonmunkást alkalmaz, a tyukodi Szatmári Konzervgyár hasonló nagyságrendű foglalkoztatást valósít meg. Az egykori csegöldi téesz jogutódjaként szövetkezeti formában működő Vépisz Konzervgyár 60 főt, zömmel roma munkavállalókat alkalmaz. A Meggy-Kert-TЭСZ által integrált termelői kör feldolgozott termékeit német piacokon értékesítő jánkmajtisi Agricolae Kft. egyelőre kisebb, de a tervek szerint bővülő létszámmal működik.

A zöldség-gyümölcs ágazathoz hasonlóan a gabonatermelés koordinációja is jelentős átalakuláson ment keresztül. A nagyobb, országos hálózattal rendelkező termeltető vállalatok (KITE, IKR, Hasso Kft, Baromfi Coop Kft.) a termelési kockázatok, valamint a magas tranzakciós költségek miatt egyre inkább a lokális gazdaságba ágyazott, helyismerettel rendelkező, nagyobb gazdákra bízzák a hálózatszervezés gondját. Az „ügynökök” bevonása a termeltető nagyvállalat számára az ügyfelek megbízhatatlanságából eredő kockázatok csökkenését eredményezi, a hálózatba szervezett termelőknek pedig átláthatóbb piacot, leegyszerűsített adminisztrációt, a termeléssel, értékesítéssel összefüggő többletinformációt kínál.

A térségi ügynökök a volumenbeszerzések révén jelentős kedvezményeket érnek el az inputanyag-forgalmazóknál, de fölös gépi, tároló-, szárító-, szállító- stb. kapacitásaik hálózati tagok körében szolgáltatásként történő értékesítése is többlethasznot hoz számukra. A kooperáció olykor földbirtok-gyarapítási előnyökkel is együtt jár. A hálózatba szervezett kisebb üzemek eladásra kerülő parcellái nem ritkán a birtoktestek paramétereiről, termőképességéről, a tulajdonosok életkörülményeiről, jövedelmi helyzetéről is naprakész információval rendelkező, fizetőképes ügynökök kezébe kerülnek.

Hálózati ügynökként tevékenykedik az a korábban már említett szatmárcsekei vállalkozó, aki maga is termelőtevékenységet folytat, miközben helyismeretét mozgósítva 70–80 termelőt szervezett egy országos jelentőségű termeltető vállalat megbízásából közös hálózatba.

„Még a 2000-es években próbáltam kereskedni, de aztán 2002-től betagozódtam itt a környék legnagyobb cégéhez, a Baromfi-Coophoz, és nekik dílerkedek. Úgy mondom, hogy nekik vásárolom a takarmányt fel, ők finanszírozzák a termeltetést, tehát én itt szerződést kötök, papírozom, átveszem, ilyen dolgok vannak. (...) Termelői darabszámot vagy főt nem tudnék megmondani, de körülbelül egy olyan 70–80 termelő, és hát volumenben évjáráttól függő, hogy hogyan változik a vetésszerkezet, mármint hogy búza, kukorica, napraforgó. Ebben az évben is meglesz egy olyan 60 ezer mázsa, 60–70 ezer mázsa, összerázva mindent. Tavasszal indul a történet,

a Baromfi-Coop megfinanszírozza, kötünk egy termeltetési szerződést, a Baromfi-Coop adja a vetőmagot, adja a műtrágyát, adja a vegyszert, adja a komplex tengeri technológiát. Én csak ilyen közvetítő számlázó vagyok, én számlázom ki a termelőnek, de összerázva a globált, a Baromfi-Coop kiszámlázza felém. Itt én csak leközvetítem. Ez éves szinten, hát ha a 10%-ot nem is éri el, de olyan 7–8%-a a bruttó árbevételünknek.”

A szatmári térségben a termelés-szervezés meghatározó szereplői a települési önkormányzatok. Az önkormányzati koordinációban végzett mezőgazdasági termelés széles spektrumú, az őshonos baromfi, sertésfajták tartásától a konyhakerti zöldségek, gyümölcsök termesztéséig terjed. Az alapanyag-termelést több településen kis léptékű termékfeldolgozás (savanyító, aszaló, lekvár és húszüzem) egészíti ki. A megtermelt termékek hasznosítására főként a helyi lakossági piacokon, valamint a közétkeztetésben kerül sor. A tevékenység jelentőségét mutatja, hogy akár a közétkeztetés által generált alapanyag-szükséglet egészét ki tudja szolgálni. Akadnak olyan falvak is, ahol a termékminőség és a volumen növekedése az önkormányzatot a térségi TÉSZ-ek, konzervüzemek állandó üzleti partnerévé tette.

A román–magyar határszélen elhelyezkedő 800 fős Rozsályban a helyi termelők gyümölcsseit feldolgozó léüzem kialakítását vette tervbe az önkormányzat.

„Most a Start Mintaprogram keretében a polgármester szociális szövetkezetet akar létrehozni úgy, hogy egy léüzem fog épülni a szociális szövetkezet program keretében, és akkor ebben a szociális léüzemben 100%-os gyümölcsleveket akarunk készíteni. Mindez az őstermelők lehetőségeit is bővítené, beszállíthatnák a gyümölcsöket a léüzembe.”

A helyi gazdaságfejlesztési programjával országos ismertséget szerző Túristvándiban a termékértékesítés színhelyét adó, a helyi fogyasztók mellett az idelátogató turisták igényeit is kielégítő termelői piacot alakítottak ki, miközben tudatosan bővítették a termékskálát. Több településen az üzleti érzékkel rendelkező önkormányzati vezetők (Panyola, Szatmárcseke) exkluzív rés piacok ellátására szerveznek hálózatot. A szatmárcsekei önkormányzat például a helyi termelők feldolgozott termékeit (szilvalekvár, pálinka) huzamosabb ideje budapesti piacokon, kézműves termékeket forgalmazó üzletláncokban értékesíti. A Panyolán településvezetői feladatokat is ellátó vállalkozó a panyolai pálinkát tette a hazai és a nemzetközi piacokon is ismert termékké, bekapcsolva az alapanyag termelésbe a helyi termelőket (Kiss 2015).

A szociális problémákat a mezőgazdasági termelés kiterjesztésével megoldani kívánó faluprogramok egyik forrását a szociális földprogram adja. A Fehérgyarmati járás 50 településéből az elmúlt két évtizedben 37 falu vett részt ilyen program megvalósításában. A települések bő harmada a szociális földprogram indulása (1992) óta csaknem minden évben sikerrel pályázott a támogatási forrásokra, más önkormányzatok (Penyige, Csegöld, Darnó) csak a környező települések sikerein felbuzdulva, gyakorta lakossági nyomásra csatlakoztak a programhoz. A térség legeredményesebben pályázó települése, Rozsály az indulás

óta csaknem 50 millió forintra tett szert a földprogram keretében, de kiemelkedő teljesítményt nyújtott a programot településközi kooperációban megvalósító Cégénydányád és Túrístvándi is (7. táblázat).

7. táblázat: Forrásle hívás a szociális földprogram pályázatban, 1992–2013

Település	Támogatás összege, ezer Ft	Sikeres pályázatok száma, db	Egy lakosra jutó támogatási összeg, ezer Ft
Rozsály	47 699	18	58,3
Cégénydányád	33 421	18	39,2
Túrístvándi	33 400	15	45,6
Tiszabecs	27 515	15	24,0
Tizacsécse	24 000	12	92,3
Túrricse	21 936	18	32,3
Magosliget	21 550	16	75,0
Uzka	21 500	17	52,0
Sonkád	20 900	14	27,7
Botpalád	19 370	14	30,0
<i>Fehérgyarmati járás</i>	<i>441 317</i>	<i>333</i>	<i>13,6</i>

Saját szerkesztés az Esély Közalapítvány adatai alapján.

A helyi gazdaságfejlesztés eredményességét jelzi, hogy a képzettséget, munkatapasztalatot szerző résztvevők iránt a térségi agrárvállalkozások keresletet mutatnak, traktorosaikat, állatgondozóikat gyakorta közülük válogatják. Arra is akad példa, hogy a programokban tapasztalatot szerzők önálló termelésbe kezdenek zártkertjeikben, illetve a túlnyomórészt szívesség fejében használt töredékpárcellákon. A huzamosabb ideje működő térségi faluprogramok hatására ugyan az itt élők jövedelmi viszonyai látványosan nem javultak, a munkanélküliséget, az elvándorlást azonban több településen sikerült féken tartani. A térségi önkormányzatok gazdaság-szervező tevékenységének árnyoldala, hogy az éves szinten kb. 3000 főt mozgósító¹⁴ közfoglalkoztatási programok a helyi mezőgazdasági vállalkozások konkurenseiként felszívják a mezőgazdasági munkaerőpiac szezonális igényeit kielégítő

Az önkormányzati programokban résztvevőkkel részben azonos kört szervez hálózatba a térségben 2012-ben elindított Kiút Program, amely a környékbeli konzervgyárak alapanyag-szükségletéhez igazodva az uborkatermesztésbe vont be közel 60, túlnyomórészt roma családot. Az uborkatermesztő tevékenység megkezdését 100–120 ezer forintos hitellel támogató programban a termelőkkel napi kapcsolatban álló koordinátor segítségével

¹⁴ Ennek bő harmada a mezőgazdasági közfoglalkoztatás keretében termelő tevékenységet végzők száma.

hangsúlyt fektetnek a termeléshez szükséges alapvető készségek, szaktudás (permetszer kimerése, optimális sortávolság, növényélettan), valamint a piaci szerepvállaláshoz nélkülözhetetlen jártasságok (hitelfelvételi, adóügyi, pénzügyi, pénzügyi kapcsolatos tanácsadás) és eszközök beszerzésére.

„Most a téli felkészülési szezont egyfajta következő évre felkészüléssel töltjük, és akkor ilyenkor átvesszük a tavalyi évet, és az őstermelést mint vállalkozási formát, hogy tisztában legyenek a szakmai dolgokkal. És aztán a könyvelő kijön, és minden kérdésre válaszol, aztán viszünk egy szakirányítót, aki ezt a szakirányítást megadja a termelésig, és ezt követően az minden héten megnézi az uborkatáblákat.”

A zömmel ház körüli kertekben végzett tevékenység jövedelemtermelő szerepe nem elhanyagolható, 3–4 hónapon keresztül heti rendszerességgel bevételhez juttatja a programban résztvevő családokat.

„Ha, mondjuk, a segély összegével hasonlítjuk össze, akkor egy 300 méteres uborka, amin van 300 ezer forint tiszta haszon, már ugyanannyi, mint az egész évi segélye. És igaz hogy van vele munka, de 4 hónap alatt gyakorlatilag az egész évi segélyt kitermeli.”

Tendenciák a mezőgazdasági munkaerőpiacon

A Fehérgyarmati térségben nemzetgazdasági ágazattól, szektortól függetlenül jelentkező, állandósult probléma a munkaerőigény kielégítése. A mezőgazdasági munkaerő-szükséglet kielégítésének gondját néhány évvel ezelőttig enyhítették az ukrán, román határ túloldaláról érkező szezonmunkások.

„Addig, míg itt Kölcseben üzemelt az ukrán munkaerőpiac, befordultam a mikrobusszal, 15 ember beült, nem ült, csak állt, mert úgy fértek el. Még akkor 2000 Ft-os napszámot fizettünk, háromszor annyit termeltek naponta, mint a magyar, meg ötször annyit.”

A munkaügyi ellenőrzések szigorodásával ma már csak néhány, az elszállásolás, a láthatósággal együtt járó többletadminisztráció gondját vállalni tudó nagyobb gazdaság alkalmaz külföldi szezonmunkásokat. A térségi gazdálkodók a szabályozás szigorodása mellett az uborkatermelés Ukrajnába áttevődésével magyarázzák az ukrán munkavállalók létszámának visszaszorulását.

Az ukrán szezonmunkások számának visszaesésével járó foglalkoztatási gondokat némileg enyhítette, hogy a térségben kialakultak olyan, a helyi munkavállalókból álló professzionális brigádok, amelyeket egy-egy, munkabírása és szorgalma révén tekintélyes, a munkaadókkal nem ritkán személyes kapcsolatokat ápoló brigádvezető irányít. A szezonmunkák folytonosságát a jól végzett munka híre teremti meg.

„A brigádok egymás között kiostálják, aki lassabban metsz, vagy aki esetleg rosszabbul metsz, mert azért nekik se jó, ha a gazda kötekedik a minőséggel, tehát ez egy évek folyamán tisztult kör. (...) Mióta ez a metszés megy, engemet ismernek a faluban, hogy én mindent tisztességgel megcsináljatok. És akkor elment a hírünk, hogy jó csapat vagyunk.”

A munkaerő-utánpótlás gondja üzemmérettől függetlenül sújtja a térség gazdálkodóit, a megoldások azonban a munkaadókkal folytatott beszélgetések szerint üzemspecifikus sajátosságokat mutatnak. A térségi gazdálkodók szűkebb, tőkeerős csoportja az automatizálást lehetővé tevő termékszerkezet-váltással (következménye a gabonátúlsúly), az élőmunkát kiváltó technológia fejlesztésével mérsékli munkaerő-szükségletét. A technológiai fejlesztések kétségtelenül mérséklik a termelési kockázatokat, ugyanakkor túlgépesítettséggel, túlhasználattal járnak, ami a gazdálkodás költségeit magas szinten tartja. A túlgépesített gazdaságok fölös kapacitásaikat többnyire szolgáltatásként értékesítik, nemritkán országhatáron kívüli vevőkörnek. A kisebb gazdaságok a tőkehiányból eredően gyakorta hangolják össze a gépállomány, a technológia megújítását célzó fejlesztéseiket: a hiányzó erőgépeket, eszközöket szívességi kapcsolatrendszerek alkuképes tagjaként gazdatársaiktól szerzik be.

Az élőmunka-igényes ágazatokba beruházó térségi üzemek a munkaerő-utánpótlást a potenciális munkavállalók számára vonzóbb állandó foglalkoztatás megteremtésével, a szezon kitolását lehetővé tevő fajtaválasztással, termékszerkezet-bővítéssel biztosítják. A szívességi hálózatokban részt vevő gazdaságok körében gyakorta alkalmazott munkaerő-utánpótlási stratégia a foglalkoztatás összehangolása. A „szétterített” foglalkoztatás a megbízhatóbb, termelékenyebb, motiváltabb szezonmunkások megtartását, az ismételt munkaerő-felvétellel, kiválogatással járó költségek csökkenését teszi lehetővé.

A munkaerő-utánpótlás további stratégiáját a kliens-patrónus kapcsolatok jelentik, amelyek keretében a gazdálkodók szívességek sorozatával kötik vállalkozásukhoz a potenciális munkaerőt. Így biztosítja munkaerő-szükségletét az a tiszakóródi, juhtenyésztéssel és gyümölcstermesztéssel foglalkozó, a helyi társadalomba beágyazott gazdálkodó, aki személyre szabott szívességekkel, kedvezményekkel kötelezi le munkásait.

„Akik itt dolgoznak nálam fiúk, még olyat nem tudtak kérni tőlem, hogy én azt ne intéztem volna el nekik. Mert most van egy akciós bútor, most azt akarom megvenni, most a fiam autót vett, egy kicsit csavarjunk rajta. Tehát nem cseléd, bejön, iszunk egy kávét, megbeszéljük a hogyan továbbot.”

A munkaerő-utánpótlás összetettségét szemlélteti a térség két, a gazdatársadalom felső szegmenséhez tartozó mezőgazdasági vállalkozásának stratégiája.

Az egykori téesz-ágazatvezető által Tiszakóródon alapított, a közel ezres juhállomány mellett jelentős gyümölcsösselel rendelkező vállalkozás 7 fős állandó alkalmazotti körrel biztosítja a 300 hektáros, 70 százalékban saját tulajdonú földterület művelését. A vállalkozásban foglalkoztatottakat a vállalkozó „belenevelte” a gazdálkodásba, lehetőséget adva számukra a vállalkozást érintő döntések meghozásában is.

„Mondtam nekik, hogy szeretném, ha menne az almaszedés, készülnék a búza-
vetésre, és mondtam nekik, hogy gépész szemmel rakják már ezt össze. És akkor
megbeszéltük, hogy, Laci bácsi, ha idemennénk, vagy ha odamennénk. Fontos em-
berek ők is, úgy kezelik az egész gazdaságot, hogy nekik itt helyük van. Családi-
as a légkör.”

A közvetlen családtagokat is az üzemhez illesztő vállalkozó a gyümölcsösben felmerü-
lő, 30–40 fős szezonmunkaigényt is fenntartható módon elégíti ki. Egy, a közfoglalkozta-
tásban is megjelenő, a helyi közösségben tekintéllyel rendelkező brigádvezetőt bíz meg
évről évre a szezonmunkások verbuválásával, a munka koordinálásával, ellenőrzésével.
Visszajáró szezonmunkásait nemcsak tisztességesen megfizeti, emberszámba is veszi.

„A tisztesség megvan bennük, tudják, hogy teljesíteni kell. Vannak napok, amikor
28–30 fok van, nem tud annyit dolgozni, mert melege van, iszik, pihen, de másik
nap meg teljesít. Tehát ott se volt, akit el kellett volna küldeni. Érdekes volt az elején,
mondták, hogy éjjeli őr, meg ilyen, de mondtam, hogy figyelj csak, ha kell valakinek
alma, mondd nyugodtan, és annyit adok, amennyit akar, ingyen. Nem is vittek el
semmit. Tudják a dolgozók, hogyha kérnek, ott van, nem ettől lesz több. Olyan nem
kérnek úgyse, hogy kell 10 tonna alma. Vagy itthon vannak a gyerekek Pestről, kell
egy láda alma, ott van, melyikből kell, vigyétek. Hálásak utána.”

A vállalkozó tevékenysége nem korlátozódik a saját gazdaság működtetésére, sokadik
ciklusban tölt be alpolgármesteri pozíciót a helyi képviselőtestületben, miközben presbiteri
feladatokat lát el a helyi gyülekezetben.

Ettől gyökeresen eltérő munkaerő-utánpótlási stratégia jellemzi azt a Tiszakóródról
elszármazott, az egykori szatmárcsekei téesz telephelyén gazdaságközpontot létesítő vál-
lalkozót, aki az üzem 1989-es indításakor még a szarvasmarhatartást is fontolgatta, a mun-
kaerő-utánpótlás már akkoriban is mutatkozó gondjai miatt azonban végül a szántóföldi
növénytermesztés és a gyümölcsstermesztés mellett döntött. A termelőtevékenység mel-
lett termelésszervezést is végző, szárítójával bérszolgáltatást is vállaló, közel 350 hektárt
művelő gazdaságvezető a munkaerő összetételével, minőségével kapcsolatban felmerülő
nehézségek, és a csökkenő felvásárlási árak miatt a későbbiekben gyümölcsöse felszámó-
lása mellett döntött.

„Ezek a korábbi, viszonylag jónak ítélt munkaerő, ez[ek] engem hülyének nézett
[néztek] folyamatosan, mivel nem tudtam ott lenni velük, de nem is tudtam rájuk
nézni. Közben az alma ára elindult 16 forinton, és megállott 7 forinton, körülbelül 9
forinton van az önköltsége az almának. (...) Csak így végiggondoltam ezt én, mint
rabszolgahajcsár, én a saját pénzemért fogom őrizni itt ezeket az embereket, akikkel
éveken keresztül meg voltam elégedve? Na nekem erre se időm, se idegrendsze-
rem, nekem egyetlenegy életem van, azért hogy nekem egymillió forinttal, vagy
kettővel, vagy hárommal, vagy ötten több legyen? Dehogyan fogom én ezt csinálni! Itt
van vége a történetnek. (...) Nem érdekel, mondom. Szegény jó apám még élt akkor,

azt mondta, nem sajnálod, dehogynem sajnálom, mondom, de az eszem meg azt mondatja, hogy ezt meg kell szüntetni.”

A gazdaságvezető a termékszerkezet-váltás mellett a családtagok (két gyermek) gazdasághoz kapcsolásával keresett megoldást munkaerőgondjaira. Kívülállása a térhasználatban is mutatkozik: lakóhelyét két település határában helyet foglaló telephelyén alakította ki.

Noha a munkaerő-utánpótlási stratégiák ágazatonként, üzemtípusonként eltérőek, a munka világát általában véve a munkaadók és a munkára tömegesen jelentkezők kasztszerű tagoltsága jellemzi. Annak ellenére, hogy a szakképzett, a foglalkoztatók elvárásainak megfelelő munkaerő hiánycikk a szatmári vidéken, nem érvényesülnek a hosszú távú foglalkoztatást lehetővé tevő, a munkaerőt a vállalkozás szerves részének tekintő, abba beruházni is hajlandó munkáltatói stratégiák. Más megfogalmazásban: a térségi agrárvilágban nem vált normává a potenciális munkaerőt fenntartható módon hasznosító, a gazdasági érdekek mellett társadalmi szempontokat is mérlegelő vállalkozói magatartás. A térség mezőgazdasági vállalkozásai foglalkoztatási stratégiájukat a munkaerő termelési eredményeket veszélyeztető, akár komoly vagyoni károkat is okozó megbízhatatlanságával (lazsálás, lopás), erkölcsi, szakmai alkalmatlanságával („ott kell lenni velük”) magyarázzák. Kivételt csak egy-egy, az élő munkaerőre hosszú távon alapozó, gyakorta téesz-felsővezetőként munkaszervezői tapasztalatot szerző nagygazda, illetve a külső környezet üzleti kultúrájához szokott konzervüzemi vezetők képeznek, akik nem csak foglalkoztatják, hanem a lokális környezettől elütő „kulturális szigetként” fejlesztik is a foglalkoztatott munkaerőt.

Összegzés

A kilencvenes évek elején meginduló, a Fehérgyarmati térség szociodemográfiai összetételét kedvezőtlenül érintő folyamatok – elvándorlás, népességcsökkenés, tömeges elszegényedés – az elmúlt időszakban tovább folytatódtak. Kedvező gazdaságszerkezeti változások csak szigetszerűen, azokban a falvakban mutatkoznak, ahol aktív gazdasági szereplők működnek, beleértve az erősen rétegzett mezőgazdasági vállalkozásokat, a zöldség és gyümölcstermelőket hálózatba szervező TÉSZ-eket, valamint a helyben megtermelt termékeknek felvevőpiacot jelentő feldolgozóüzemeket is.

A Fehérgyarmati térség agrártársadalmának meghatározó szereplői a piaci versenyelőnyt technológiai fejlesztésekkel, valamint a tudás bővítésével megteremtő állattartó (szarvasmarha, juh) nagygazdaságok, amelyek a környezetükben élő munkavállalók szűk kasztja számára kínálnak állandó munkát. A térség agrárvilágának karakteres szereplői a növénytermesztésben lehetőséget látó, mérsékelt munkaerő-szükségletű középüzemek, valamint a növény és gyümölcstermesztés mellett hízómarha-, illetve juhtartással foglalkozó, vegyes gazdaságok.

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett csökkenés ellenére is jelentős számú a kiscsaládosok köre. Tömeges fennmaradásuk hátterében a megélhetési alternatívák hiánya mellett szerepet játszik a térségi feldolgozóüzemek által támasztott termékkereslet, va-

lamint a mezőgazdasági tartalmú, központi forrásokra támaszkodó, a helyi önkormányzatok koordinációjában megvalósuló faluprogramok léte. Utóbbiak gazdasági jelentőségét mutatja, hogy immár nemcsak a közétkeztetési piacok beszállítói, hanem a környékbeli feldolgozóüzemek által is számon tartott üzleti partnerek.

A Szatmári vidék agrártársadalmának kulcsszereplői az ágazatban alkalmazottként megjelenő munkavállalók. E téren a munkaerő-utánpótlás folytonosságát korábban biztosító ukrán, román munkavállalás leépülése, a helyi munkavállalókból verbuválódó profeszionális szezonmunkás brigádok kiválogatódása, a munkaerő polarizálódása, kasztosodása tapasztalható. A fehérgyarmati térség jelenlegi agrárgazdasági profiljának megtartása leginkább e tényezőn, a megfelelően képzett, munkára fogható munkaerő hosszú távú megtartásán, valamint az ennek érdekében erőfeszítésekre, befektetésekre is hajlandó mezőgazdasági vállalkozók elkötelezettségén múlik.

Irodalom

- Barta Györgyi (1986): Az Alföld falusi ipara. In *Alföldi tanulmányok*. X. köt. Békéscsaba: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, 165–186.
- Filep János (1975): Földet vissza nem adunk mozgalom Szabolcs megyében. In *Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon a felszabadulás után*. Budapest: ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék. 215–232.
- Gyarmathy Zsigmond (1990): A termelőszövetkezeti mozgalom története Szabolcs-Szatmár megyében 1948–1979. In *uő (szerk.): Helytörténeti tanulmányok, VIII.* Nyíregyháza, 6–49. /Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai, I. Évkönyvek, 8./
- Gyarmathy Zsigmond (1993): A parasztság Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1919–1944 között. In *uő (szerk.): Helytörténeti tanulmányok, IX.* Nyíregyháza, 237–249. /Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai, I. Évkönyvek, 9./
- Hadházy Pál (1986): *Néprajzi dolgozatok Túrístvándiból*. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SZSZ_Jamk_22_Turistvandi/?pg=0&layout=s
- Horváth Sándor (1967): Az 1945. évi földreform Szabolcs-Szatmár megyében. In *Csallány Rezső (szerk.): A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve VIII—IX.* 1965–1966. Budapest: Múzeumi Ismeretterjesztő Központ. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SZSZ_Jame_08_09/?pg=0&layout=s
- Kiss Márta (2015): *Tájtermelés, mint kollektív cselekvés*. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Kormány Gyula (2011): Gyümölcsstermesztés a Szatmár-Beregi-síkságon. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 46 (1), 75–82.
- KSH (1936): *Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben*. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest: Stephaneum Nyomda.
- KSH (1978): *Termelőszövetkezetek a Fehérgyarmati járásban*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

- KSH (1985): *Naponta ingázók adatai, 1984*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://books.google.hu/books/about/A_naponta_ing%C3%A1z%C3%B3k_adatai_1984_ezerkile.html?id=MnV2NQEACAAJ&redir_esc=y
- KSH (1991): *Népszámlálás, 1990*. A népesség nemek és kor szerinti összetétele településként. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1990_nepesseg_nemek/?pg=3&layout=s
- KSH (1995): *Területi statisztikai adatok*. Tájékoztató Adatbázis.
- KSH (é. n.): *Népszámlálás, 2001*. Területi adatok. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/15/data/tartalom.html>
- KSH (2013): *Népszámlálás, 2011*. Területi adatok. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Debrecen: Központi Statisztikai Hivatal Debreceni főosztálya. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_16_2011.pdf
- KSH ÁMÖ (2000): *Magyarország mezőgazdasága, 2000*. Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/amo7.pdf>
- KSH ÁMÖ (2012): *Magyarország mezőgazdasága, 2010*. Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/amo10.pdf>
- KSH GSZÖ (2006): *Magyarország mezőgazdasága, 2005*. Gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso05.pdf>
- KSH (2013): *Mezőgazdaság, 2012*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/mezo12.pdf>
- KSH GSZÖ (2014): *Magyarország mezőgazdasága, 2013*. Gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso_elozetes_2013.pdf
- László Béla (1976): Az 1945-ös földreform Fehérgyarmat községben. In Németh Péter (szerk.): *Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban III*. Helytörténet. Nyíregyháza, 3–20. /Jósa András Múzeum kiadványai 7./ http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SZSZ_Jamk_07_1976/?pg=0&layout=s
- Lőcsei Hajnalka (2002): A hazai kistérségek belső tagoltsága. In Nemes Nagy J. (szerk.): *A Regionális Földrajz Tanszék jubileuma*. Budapest: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 85–106. /Regionális tudományi tanulmányok 7./
- Rácz Katalin (2008): Hátrányos helyzetű kistérség rejtett erőforrásokkal. In Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest: Új Mandátum, 370–411. http://www.rkk.hu/rkk/keti/pdf/kistelepulesek_lepeskenyszerben.pdf